

XVIII
a m ž i a u s
studijos

7

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Giminė. Bendrija. Grupotė

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

7

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Giminė. Bendrija. Grupotė

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2021

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės

Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2021

© Straipsnių autoriai, 2021

© Lietuvos istorijos institutas, 2021

ISBN 978-609-8314-04-5

ISSN 2351-6968

TURINYS

Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 12

KLIENTAI. BIČIULIAI. POLITIKAI

Gintautas Sliesoriūnas

Jonušas Antanas Višnioveckis apie motinos, brolio ir savo politinių akcijų motyvus (1700–1707 m.) . . . 18
Janusz Antoni Wiśniowiecki on the Motives of Political Actions by his Mother, Brother and his Own (1700–1707). *Summary* . . . 32

Mindaugas Šapoka, Vilija Gerulaitienė

Lietuvos didžiojo etmono Liudviko Pociėjaus planas pašalinti iš sosto Augustą II 1714 metais: tarp tikrovės ir fikcijos . . . 34
The Plan of Lithuanian Great Hetman Ludwik Pocij to Dethrone Augustus II in 1714: Between Reality and Fiction. *Summary* . . . 53

Андрэй Мацук

Планы магнатских группировок на избирательные кампании в правление Августа III . . . 54
Didikų grupuočių rinkiminių kampanijų planai valdant Augustui III. *Santrauka* . . . 71

Arnaud Parent

Prancūzų slaptoji misija Abiejų Tautų Respublikoje: barono Antoine'o-Charles'io de Vioménilio vaidmuo Baro konfederacijoje 1771–1772 m. . . . 72
French Secret Mission in the Polish-Lithuanian Commonwealth: the Role of Baron Antoine-Charles de Vioménil in the Bar Confederacy in 1771–1772. *Summary* . . . 96

Вадим Аниперков

«Наш партизан»: личность и служебная карьера Шимона Коссаковского в свете российской дипломатической и военной корреспонденции (1790–1794 гг.) . . . 97
„Mūsų partizanas“: Simono Kosakovskio asmenybė ir karjera 1790–1794 m. Rusijos diplomatinės ir karinės korespondencijos šviesoje. *Santrauka* . . . 156

Dariusz Rolnik

Adam Chmara, ostatni wojewoda miński, i jego relacje z Sapiehami. Klient, przyjaciel, polityk – o genezie sojuszy oraz przyjaźniach politycznych w czasach stanisławowskich uwag kilka . . . 157

Klientas, bičiulis, politikas. Paskutinis Minsko vaivada Adomas Chmara ir jo santykiai su Sapiegomis. Keletas pastabų apie politinių grupuočių ir sąjungų genėžę Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu. *Santrauka* . . . 168

TIKINČIŪJŲ BENDRUOMENĖS

Vytautas Smilgevičius

Raguvos parapijos demografiniai aspektai 1700–1800 metais . . . 170

Demographic Aspects of Raguva Parish in 1700–1800. *Summary* . . . 198

Karolis Tumelis

Pavojingi ryšiai? Nesusituokusių vyrų ir moterų santykiai Lietuvos katalikiškuose bažnytiniuose teismuose XVIII a. . . . 199

Dangerous Liaisons? Informal Relations between Unmarried Persons and their Treatment in the Eighteenth Century Lithuanian Catholic Ecclesiastical Courts. *Summary* . . . 223

Ugnė Jonaitytė

Nesantuokinių vaikų motinos Vilniaus dekanate XVIII a.: socialinis statusas ir geografinė kilmė . . . 225

Mothers of Illegitimate Children in the Eighteenth Century Vilnius Deanery: Social Status and Geographical Origin. *Summary* . . . 245

Jan Bulak

Stan parafii diecezji żmudzkiej w świetle raportu do Justickolegium

z 1798 roku . . . 246

Žemaitijos vyskupijos parapijų būklė 1798 metų raporto

Justickolegijai šviesoje. *Santrauka* . . . 263

SOCIALINIAI RYŠIAI. ŠALTINIAI IR TYRIMAI

Janina Kamińska

Wspólnota profesorów Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego

1781–1794 . . . 266

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiosios mokyklos profesorių bendrija

1781–1794 metais. *Santrauka* . . . 278

Ewa Kula

Źródła do badań nad zbiorowością nauczycieli Komisji Edukacji Narodowej w zbiorach rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego . . . 279

Šaltiniai Tautinės edukacinės komisijos mokytojų bendruomenei tirti Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių fonduose. *Santrauka* . . . 292

Robertas Jurgaitis

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzulantų integracijos problemos XVIII a.: Smolensko vaivadijos atvejis . . . 293

Problems of Integration of Exiles in the Eighteenth-Century Grand Duchy of Lithuania: the Case of Smolensk Voivodeship. *Summary* . . . 310

Rugilė Pangonytė

Juozapato Mykolo Karpio karjeros pradžia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio Karolio Stanislovo Radvilos aplinkoje . . . 312

The Beginning of Juozapas Mykolas Karpis' Career in the Circle of Karolis Stanislovas Radvila, the Chancellor of the Grand Duchy of Lithuania. *Summary* . . . 327

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Andrzej Stroynowski. Obrady sejmu grodzieńskiego 1784 roku. Studium z dziejów kultury parlamentarnej. *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 330

Asmenvardžių rodyklė . . . 338

Vietafordžių rodyklė . . . 353

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS EGZULIANTŲ INTEGRACIJOS PROBLEMOS XVIII A.: SMOLENSKO VAIVADIJOS ATVEJIS

ROBERTAS JURGAITIS

Lietuvos istorijos institutas

Anotacija. Straipsnyje aptariamos Smolensko vaivadijos egzulantų padėties XVIII a. teisinio reglamentavimo, socioekonominės integracijos tendencijos ir atkreipiamas dėmesys į savivaldos institucijų perkėlimo problemas. Iš Rusijos užimtų rytinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijų XVII a. antroje pusėje pasitraukusiems egzuliantams kaip socioekonominė atrama buvo išdalytos valstybinės valdos, kurios koncentravosi Gardino (Ožės ir Perlojos seniūnijos), Kauno (Alvito arba Paširvinčio seniūnijos) ir Ukmergės (Obelių ir Utenos seniūnijos) pavietuose. Atskleidžiama, kad beveik šimtmetį 1667–1777 m. trukęs vilnietiškas egzulantų institucijų veiklos periodas suteikė papildomų galimybių, nes pirmiausia padidino Smolensko vaivadijos seimelių politinę reikšmę, tačiau 1777 m. įvykęs egzulantų institucijų persikėlimas į Trakų vaivadijos teritoriją – Alytų ir Žiežmarių suteikė papildomą impulsą.

Reikšminiai žodžiai: egzuliantai, pavietų teismai, seimeliai, Smolensko vaivadija, Starodubo pavietas, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, XVIII amžius.

Įvadas

Iš XVII a. vidurio krizės ir vienos sudėtingiausių geopolitinių situacijų Abiejų Tautų Respublika (toliau – Respublika) bandė išeiti ir padėti sureguliuoti derybomis. 1660 m. gegužės 3 d. sudarius taikos sutartį su Švedija, net ir gresiant pavojui iš Krymo totorių pusės, 1667 m. vasario 9 d. buvo sudarytos Andrusovo paliaubos su Maskva, kuriomis visiems laikams atsisakyta Smolensko vaivadijos. Šie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritoriniai praradimai mainais į atkurtą geopolitinę pusiausvyrą ir užbaigtus net dvidešimtmetį užsitęsusių karus net ir didžiausiam šių paliaubų iniciatoriui Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleriui Kristupui Zigmantui Pacui atrodė pati tinkamiausia išeitis. Nors, 1678 m. pratęsiant Andrusovo paliaubų sutartį, Maskva grąžino dalį Polocko (Nevelio ir Sebežo miestus) ir Vitebsko (Veližo miestą) vaivadijų teritorijų, tačiau 1686 m. gegužės 6 d. sudarius Amžinąją taiką visiems laikams Rusijai atiteko Smolensko vaivadija su Starodubo pavietu¹. Tiesa, Maskva įsipareigojo Respublikai sumokėti

1 Zbigniew Wójcik, *Rzeczpospolita wobec Turcji i Rosji 1674–1679: studium z dziejów polskiej polityki zagranicznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1976, p. 18–19, 160–161; Кирилл Александрович Кочегаров, *Речь Посполитая и Россия в 1680–1686 гг. Заключение договора о Вечном мире*, Москва: Индрик, 2008, p. 363–367; Gintautas Sliosiūnas, *Lietuvos istorija*, t. VI: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 476, 510.

piniginę kompensaciją, tačiau tai neguodė, o šios taikos galutinis ratifikavimas užsitęsė net iki XVIII a. vidurio². Istoriografijoje iki šiol Amžinoji taika vertinama kaip vienas iš didžiausių Respublikos diplomatijos pralaimėjimų³, o Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei skaudžiausi buvo teritoriniai praradimai.

Pastarųjų geopolitinių aplinkybių ir XVII a. antrosios pusės teritorinių netekčių fone Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje radosi nauja iš Maskvos užimtų teritorijų bajorijos išeivių grupė – egzuliantai. Ir šis terminas Respublikoje palaipsniui pradėtas taikyti tai bajorijos daliai, kurią tiesiogiai palietė Andrusovo paliaubos, o Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje egzuliantais dažniausiai vadinti bajorai, kurie pasitraukė iš Rusijos užimtų paribio teritorijų – Polocko ir Smolensko vaivadijų⁴. Įdomiausia tai, kad, praradę savo valdas Rusijos užimtose teritorijose, egzuliantai sugebėjo išsaugoti savo savivaldos institucijas ir toliau savo reprezentantus siuntė į svarbiausias Respublikos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės institucijas, aktyviai dalyvavo politiniame gyvenime. Kita vertus, tokia specifinė jų padėtis palaipsniui formavo ir specifinę egzuliantų identitetą, kurį jie neretai pabrėždavo ir gindavo. Galima pastebėti, jog XVIII a. antrojoje pusėje buvo „plečiamos“ egzuliantų sampratos ribos ir tai diktavo kintančios geopolitinės aplinkybės, ypač 1772 m. Respublikos padalijimas. 1791 m., siekiant sutvarkyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių tinklą, šalia Smolensko vaivadijos seimelių kaip egzuliantų jau įvardijami ir Livonijos, Vitebsko seimeliai⁵.

Šiame straipsnyje apsiribosime tik Smolensko vaivadijos egzuliantų atvejo analize. Nors į Smolensko vaivadijos egzuliantų specifinę padėtį istoriografijoje

2 Respublikoje 1686 m. Amžinoji taika buvo patvirtinta tik Jono III Sobieskio priesaika, tačiau, reikalaujant Rusijos carui Petru I, buvo ratifikuota Varšuvos didžiojoje taryboje 1710 m., žr. Potwierdzenie wiecznego i doczesnego traktatow z Jego Car[skiego] W[ie]l[icze]stwem, in: *Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do 1782, wydane* (toliau – VL), t. VI, Petersburg: Nakładem i drukiem Jozefata Ohryzki, 1860, p. 73–84. Galutinis taškas šioje ratifikacijos procedūroje buvo padėtas 1764 m. karūnaciname seime, žr.: Komisja do traktowania z Dworem Rossyjskim, in: VL, t. VII, Petersburg: Nakładem i drukiem Jozefata Ohryzki, 1860, p. 158; Gintautas Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija*, t. VI, p. 511.

3 Zbigniew Wójcik, Epilog traktatu Grzymultowskiego w roku 1686, in: *Trudne stulecia: studija z dziejów XVII i XVIII wieku, ofiarowane Profesorowi Jerzemu Michalskiemu z siedmdziesiątą rocznicę urodzin*, pod redakcją Ł. Kądzioła, W. Kriegseisena i Z. Zielińskiej, Warszawa: Wydawnictwo naukowe *Semper*, 1994, p. 27.

4 Michał Kulecki, *Wygnańcy ze wschodu. Egzulanci w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Wydawnictwo DiG, 1997, p. 5–6.

5 Rozkład województw, ziem, i powiatów, z oznaczeniem miast, a w nich miejsc konstytucyjnych dla sejmików w prowincjach koronnych i Wielkimię Księstwa Litewskiego, in: VL, t. IX, Kraków: Wydawnictwo komisji prawniczej Akademii Umiejętności w Krakowie (z funduszu Ś. P. Ks. Adama Jakubowskiego), 1889, p. 331–334.

atkreiptas dėmesys dar XIX a.⁶, tačiau išsamesnių tyrimų pasirodė tik pastaruoju metu⁷. Atskirą tyrimų etapą sudaro parengtas Smolensko vaivadijos pareigūnų sąrašas⁸, kuris atvėrė kur kas platesnes tolesnių tyrimų galimybes. Šio įvadinio į aptariamą problematiką straipsnio tikslas – atskleisti Smolensko vaivadijos egzuliantų padėties XVIII a. teisinio reglamentavimo, socioekonominės integracijos tendencijas ir atkreipti dėmesį į savivaldos institucijų perkėlimo problemas.

Smolensko vaivadijos aukščiausių pareigūnų vieta Respublikos pareigūnų hierarchijoje⁹ bei Smolensko vaivadijos seimelių vieta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių hierarchijoje užėmė gana aukštas pozicijas. Smolensko vaivadijos seimeliai – tai du Smolensko ir Starodubo egzuliantų seimeliai – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mastu užėmė 11 ir 12 pozicijas¹⁰ ir pagal rangą ėjo iškart po Žemaičių kunigaikštystės seimelio. Žvelgiant į XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių hierarchiją, galima pastebėti, jog Smolensko vaivadijos seimeliai nors ir atsidūrė paskutinėje dabartinės etninės Lietuvos ribose vykusių seimelių vietoje, tačiau formaliojoje hierarchijoje užėmė palyginti reikšmingas pozicijas, žemesnėse pozicijose atsidūrė tokie reikšmingi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimeliai kaip Lietuvos Brastos, Minsko, Naugarduko ir kt. XVIII a. pabaigoje po 1791 m. administracinių pertvarkymų ir naujų pavietų sukūrimo situacija kiek pasikeitė, nors Smolensko vaivadijos seimeliai pagal eiliškumą tradiciškai išlaikė pozicijas po Žemaičių kunigaikštystės seimelio, tačiau šioje

6 Tadeusz Korzon, *Dola i niedola Jana Sobieskiego 1629–1674*, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1898, t. II, p. 262. Tuo tarpu Rusijos istoriografijoje nuo pirmosios Nikiforo Andronovičiaus Murzakevičiaus (*Никифор Адрианович Мурзакевич*, 1769–1834) Smolensko miesto istorijos iki šiol, su labai retomis išimtimis, vyrauja tendencija atskleisti XVII a. antrojoje pusėje buvusio Smolensko vaivadijos integracijos į Rusijos valstybę problemas, ignoruojant egzuliantų pasitraukimo į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gilumą problematiką, žr.: Никифор Адрианович Мурзакевич, *Истории губернского города Смоленска*, Смоленск, 1804, p. 174–185; Сергей Михайлович Рябов, Место и статус Смоленской шляхты в политике российского правительства в XVIII–XVIII вв.: к постановке вопроса, in: *Урал индустриальный. Бакунинские чтения: материалы XIV Всероссийской научной конференции, Екатеринбург, 16–17 ноября 2020 г.*: в 2-х томах, т. 1, Екатеринбург: ООО Изд-во УМЦ УПИ, 2020, p. 168–178.

7 Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, O referendum konstytucji 3 Maja raz jesczcie: sejmiki egzulancie i inflancie 1792 roku, in: *Studia historyczne*, 2016, R. LIX, sąs. 2 (234), p. 233–247; Robertas Jurgaitis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzuliantų Smolensko vaivadijos seimelių vietos lokalizavimo problema 1667–1794 m., in: *Istorija*, 2019, t. 115, Nr. 3, p. 28–51. Vertingų įžvalgų apie egzuliantų socioekonominę integraciją pateikta pastarojo meto lokaliniuose tyrimuose, žr. Algirdas Antanas Baliulis, *Utena*, Kaunas: „Žiemgalos“ leidykla, 2017, p. 22, 30–31.

8 *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego: spisy*, t. IV: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV–XVIII wiek*, pod redakcją Andrzeja Rachuby, opracowali H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2003.

9 Smolensko vaivada Respublikos senatorių hierarchijoje pagal rangą užėmė 34 vietą, o Smolensko vaivadijos kaštelionas – 64 vietą, žr. *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego: spisy*, t. IV, p. 23–24.

10 Iš 24 Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių Smolensko vaivadijos seimelis pagal rangą užėmė 11 vietą, o Starodubo pavieto seimelis – 12.

formaliojoje hierarchijoje užėmė jau tik 17 ir 18 pozicijas. Galiausiai realią minėtų savivaldos institucijų reikšmę ir egzuliantų specifinę situaciją Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoje visuomenėje nulėmė ir jų integracijos procesas.

Egzuliantų padėties teisinis reglamentavimas

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzuliantų padėties teisinis reglamentavimas apibrėžė šios specifinės socialinės grupės socialinės ir politinės raiškos galimybes, suteikė egzuliantų institucijoms teisinį veiklos pagrindą. Istoriografijoje atkreiptas dėmesys į vienos ar kitos Respublikos Seimo konstitucijos reikšmę Smolensko vaivadijos egzuliantų padėčiai¹¹, tačiau visuminis kontekstas nebuvo atskleistas. Tad aktualu pažvelgti į Respublikos Seimo konstitucijas, reglamentavusias Smolensko vaivadijos egzuliantų padėtį. Gerokai išsamesnio tyrimo reikalaujantis aspektas – tai pačių egzuliantų naudojimas šiais įstatymais ir jų apyvarta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisinėje praktikoje ar jų aktualizavimas Respublikos politiniame gyvenime.

Respublikos Seimas dar XVII a. antrojoje pusėje ėmėsi reglamentuoti Smolensko vaivadijos egzuliantų savivaldos institucijų veiklą, kuri ir sudarė jų politinės raiškos pagrindą. Gana anksti, jau 1661 m., Respublikos Seimas savo konstitucijoje nustatė Starodubo reliacinio seimelio rinkimosi vietą, nurodydamas Vilnių¹², tačiau tik 1667 m. Respublikos Seimo specialia konstitucija „Smolensko vaivadijos ir Starodubo seimeliai“ abiejų egzuliantų seimelių nuolatine susirinkimų vieta galutinai įteisinama Vilniaus pilis¹³. Nustatant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių veiklos vietą ir laiką, ypač kalbant apie reliacinius seimelius, neretai Respublikos Seimo konstitucijose fragmentiškai buvo paliečiami ir Smolensko vaivadijos seimelių veiklos aspektai¹⁴. 1736 m. priimtoje Respublikos Seimo konstitucijoje „LDK egzuliantų deklaracija“ atkreipiamas dėmesys, kad Smolensko vaivadija ir Starodubo pavietas yra tokie patys, kaip ir kiti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės administraciniai dariniai ir privalo turėti funkcionuojančius seimelius, pilies ir

11 Istoriografijoje kiek daugiau dėmesio atkreipta į 1699, 1717, 1736 m. Respublikos Seimo egzuliantams skirtas konstitucijas, žr. Gintautas Šliesoriūnas, *Lietuvos istorija*, t. VI, p. 131; Zigmantas Kiaupa, *Lietuvos istorija*, t. VII, d. I: *Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2012, p. 124; Algirdas Antanas Baliulis, *Utena*, p. 22.

12 *Volumina Constitutionum*, t. IV: 1641–1668, do druku przugotowali S. Grodziski, M. Kwiecień i K. Fokt, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2017, p. 183–184.

13 Sejmiki województwa Smolenskiego i Starodubowskiego, in: *VL*, t. IV, Petersburg: Nakładem i drukiem Jozefata Ohryzki, 1859, p. 471.

14 Deklaracje W. K. Litewskiego, in: *Ibid.*, t. V, p. 55; Deklaracje województw i ziem W. K. Lit., in: *Ibid.*, p. 128; Deklaracje województw i powiatów W. K. L., in: *Ibid.*, p. 265; Deklaracje województw i powiatów W. K. L., in: *Ibid.*, p. 318; Deklaracje województw i powiatów W. K. Lit., in: *Ibid.*, t. VI, p. 65; *Volumina Constitutionum*, t. IV, p. 183, 244, 339, 376.

žemės teismus¹⁵. 1764 m. Varšuvos konvokaciniame seime priimta speciali konstitucija „Smolensko ir Starodubo seimeliai“¹⁶, kuri paliko tradicinę Smolensko vaivadijos seimelių vietą Vilniaus bernardinų vienuolyne, Starodubo pavieto seimelių vietą įteisindama prie Aušros vartų esantį basųjų karmelitų vienuolyną. Pirmąkart toks egzulantų seimelių išskyrimas greičiausiai buvo nukreiptas į jų veiklos efektyvinimą¹⁷. Smolensko vaivadijos egzulantų teismų kanceliarijos klausimą palietė 1768 m. Respublikos Seimas, šiam reikalui priimdamas specialią konstituciją, įpareigojančią galiausiai Vilniuje pastatyti egzuliantams skirtą žemės ir pilies teismo kanceliariją¹⁸, tačiau net ir šio įpareigojimo nepavyko realizuoti.

Kiek daugiau dėmesio Respublikos Seime skirta Smolensko vaivadijos egzulantų specifinei padėčiai įtvirtinti. 1699 m. Varšuvos pacifikacinio seimo konstitucija „Egzulantų apsauga“ pripažintos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzuliantams suteiktos privilegijos ir valdos¹⁹. 1703 m. Respublikos Seimo konstitucijoje pastebima, kad Starodubo pavieto egzuliantams suteiktos valdos turi būti pripažintos privačia jų nuosavybe²⁰. Galiausiai 1717 m. Respublikos Seimas specialia konstitucija „Smolensko ir Starodubo egzulantų valdų imuniteto apsauga“, apsaugodamas nuo kariuomenės apsistojimų ir hibernos mokesčio mokėjimo, Smolensko vaivadijos egzuliantams suteiktas valstybines valdas pripažino jų privačia nuosavybe²¹, be to, panaikino valstybinėms valdoms taikomas prievoles ir paties

15 „Woiewodztwo Smoleńskie i powiat Starodubowski jako wszystkie swoje w Prowincyi W. K. Lit. miewa Sejmiki, oraz ziemskie i grodzkie *exercet Officia* [...]“, žr. Exulantum W. K. L. deklaracija, in: *Ibid.*, t. VI, p. 327.

16 Sejmiki Smoleńskie i Starodubowskie, in: *Ibid.*, t. VII, p. 90.

17 Robertas Jurgaitis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzulantų Smolensko vaivadijos seimelių vietos lokalizavimo problema 1667–1794 m., p. 39.

18 „[...] więc Kancellarje ziemskie i grodzkie tegoż województwa, i powiatu w Wilnie erygowane“, žr. Postanowienie Kancellarji ziemskiej i grodzkiej, dla województwa Smoleńskiego i powiatu Starodubowskiego, in: *VL*, t. VII, p. 394.

19 „Przywilej ot nas na Sejmie szczęśliwej Koronacji naszej na *reclinatoria* exulantom województwa Smoleńskiego i powiatu Starodubowskiego dany, *in omnibus punctis et clausulis* aprobujemy, i za zgodą wszech Stanów na dobrach *in reclinatoria* pomienionym exulantom wydzielionych *possessionem* według praw dawnych przyznawamy: pod aktore prawo dobre nasze w województwie Połockim *in vim reclinatorium* rozdane, ponieważ się od Tzara Imci insze ziemskie wrocily, pociągane bydź nie maią *gouvis titulo*“, žr. Reclinatoria exulantskie, in: *Ibid.*, t. VI, p. 42.

20 „Iż dotąd *ex bonis Grzymultovianis exulibus* [...] i powiatu Starodubowskiego [...] Zlecamy Urzędom *eo nomine rekwirowanym*, aby dobra onym *subjecta indilate praetendentibus usque ad realem satisfactionem* oddane były, dla czego *in Officiales non exequentes privationem officiorum, super porte, quovis modo impugnantem confiscationem bonum et honorum omnium interponibus*“, žr. Summa exulum, in: *Ibid.*, p. 55.

21 „[...] teraz za zgodą wszech Stanów, *cassato* o nich *omni titulo* Krolewshyzny, jako już w nie *unquam in posterum* obracać się nie mającym, *immunitatem terrestrem* równo ze wszystkimi ziemskimi, szlacheckimi i duchownymi, *lege perpetua* deklarujemy i postanawiamy“, žr. *Securitas immunitatis Terrestris* dobrom exulantów Smoleńskich y Starodubowskich, in: *Ibid.*, p. 158. Rankraštinis šios konstitucijos variantas (kopija): Konstyucija Sejmu Pacificationis Warszawskiego 1717 Securitas Immunitatis, Terrestris Dobrom Exulantów Smoleńskich i Starodubowskich, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (toliau – LMAVB), f. 17, b. 52, l. 29–29v.

termino taikymą²². Tad valstybinės valdos, iki tol paskirtos egzuliantams, buvo įteisintos kaip privati jų nuosavybė. Smolensko vaivadijos egzuliantų valdų apsauga deklaruota ir 1726 m. Respublikos Seime tvirtinant privačius prašymus²³. 1736 m. Respublikos Seimo konstitucijoje „LDK egzuliantų deklaracija“ pabrėžiama, kad į Smolensko vaivadijos senatorių pareigybes (vyskupo, vaivados, kašteliono) reikia tvirtinti tik vietinius bajorus²⁴. 1775 m. Varšuvos ekstraordinariame seime priimta konstitucija „Egzuliantų valdų patvirtinimas“, atnaujinusi Smolensko vaivadijos egzuliantams skirtų valdų patvirtinimus²⁵. O 1786 m. Varšuvos seimo konstitucijoje „Smolensko vaivadijos ir Starodubo pavieto egzuliantams skirtų valdų apdraudimas“²⁶ atkreipiamas dėmesys, kad ankstesnėmis konstitucijomis egzuliantų valdas pripažinus privačiomis ne visur tai buvo realizuota, todėl, įskaitant ir naujausias privilegijas (pvz., 1785 m. liepos 19 d. Alvito valdoms skirta privilegija), dar kartą garantuojama tokių valdų apsauga.

Tad Smolensko vaivadijos egzuliantams suteiktų valdų įteisinimas Respublikos Seimo konstitucijomis, o vėliau ir jų pripažinimas privačia nuosavybe²⁷ buvo gana kompliktuotas ir ilgai užtrukęs procesas. Norą XVIII a. antroje pusėje šį egzuliantų socialinį klausimą Respublikos Seime išspręsti galutinai kiek prislopindavo reali situacija konkrečiuose pavietuose, todėl egzuliantams skirtų valdų

22 Gintautas Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija*, t. VI, p. 131.

23 „[...] także *securitas* dobr i poddanych exulantskich województwa Smoleńskiego, i powiatu Starodubowskiego“, žr. *Recess desideriorum woiewództw i powiatow W. KieŹstwa Litewskiego*, in: *VL*, t. VI, p. 253.

24 „Województwo Smoleńskie i powiat Starodubowski jako wszystkie swoje w Prowincyi W. K. Lit. miewa [...] tak Senatorye, jako to Biskupstwo, Województwo i Kasztelania Smoleńska *terrigenis* W. K. L. maią bydź od Nas konferowane“, žr. *Exulantum W. K. L. deklaracja*, in: *Ibid.*, p. 327; Zigmantas Kiaupa, *Lietuvos istorija*, t. VII, d. I, p. 124.

25 „Dobra exulantskie w powiecie Grodzieńskim Starostwa HoŹskiego, i Przelomskiego, w powiecie Kowieńskim Starostwa Olwitskiego, alias Poszyrwińskiego, w powiecie Wilkomirskim Starostwa Uciańskiego i Obelskiego, od Nayiańniejszych Antecessorów naszych exulantom Smoleńskim, i Staradubowskim nadane [...] za zgodą Wszzech Stanów rzeczywospolitej, ze wszystkimi ziemskimi, duchownemi dobrami porównywamy, *ac circa possessionem* tych dobr tychże exulantow *lege perpetue* ubezpieczamy“, žr. *Approbata dobr exulantskich*, in: *VL*, t. VIII, Petersburg: Nakładem i drukiem Jozefata Ohryzki, 1860, p. 404.

26 Ubezpieczenie dobr exulantom województwa Smoleńskiego, i powiatu nadanych, in: *Ibid.*, t. IX, p. 39.

27 Respublikos Seimo nutarimuose nuolat buvo vardijamos anksčiau priimtos konstitucijos: „Exulantom Smoleńskim i Starodubowskim nadanym, i za nikże samych konstytucjami Sejmów *anni* 1662, 1667, 1670, 1673 i 1690 approbowanym. A za Panowania naszego konstytucją Sejmu 1699 *in naturam terrestrem* obraconym [...], žr. *Securitas immunitatis Terrestris* dobrom exulantów Smoleńskich i Starodubowskich, in: *VL*, t. VI, p. 158. 1717 m. Respublikos Seimo konstitucijoje neminima 1710 m. konstitucija, kurioje taip pat garantuojama Smolensko vaivadijos egzuliantų valdų apsauga: „[...] i exulum w[o]jewó]dztwa Smolenskiego i powiatu Staradubowskiego, ktore *cum immunitatibus* dobr ziemskich są porownane, i dworą szlacheckie *omni securitate a quibusvis usurpationibus et stativis militaribus* są obwarowane, i lokacja wojsk W. K. Lit. na samych tytko dymach hybernowych, mieścić się powinna“, žr. *Immunitas dobr naszych stolowych, duchownych i ziemskich*, in: *VL*, t. VI, p. 103.

apsauga buvo nuolat atnaujinama ir aktualizuojama. Nuo 1667 m. kai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinė buvo įteisinta kaip pastovi egzuliantų seimelių veiklos vieta, iki XVIII a. pabaigos fiksuotinos 8 specialios Smolensko vaivadijos egzuliantams skirtos Respublikos Seimo konstitucijos, dar mažiausiai 7 konstitucijose šios vaivadijos egzuliantų socialinės integracijos problematika buvo paliečiama bendrame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės institucijų veiklos kontekste.

Smolensko vaivadijos egzuliantų socioekonominė integracija

XVII a. viduryje maskvėnams aneksavus Smolensko vaivadijos teritoriją ir 1686 m. sudarius Amžinosios taikos sutartį, Maskva įsipareigojo Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei išmokėti finansinę kompensaciją, proporcingą egzuliantų prarastų valdų dydžiui. Ši kompensacija turėjo atitekti Smolensko vaivadijos ir Starodubo pavieto bajorijai, tačiau didesnioji kompensacijos dalis iškart taip ir nebuvo išmokėta. Iš Maskvos gautą kompensaciją XVII a. 9-ajame dešimtmetyje atsivežė tuometinis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Marcijonas Aleksandras Oginskis, tačiau egzuliantai, nesulaukę pinigų, juos bandė atgauti teisiniu keliu (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismuose buvo reiškiamos pretenzijos M. A. Oginskio palikuonims, etmonui Kazimierui Jonui Sapiegai, išdininkui Benediktui Povilui Sapiegai)²⁸. Be to, įsiskolinimų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzuliantams klausimas buvo svarstomas specialioje 1691 m. Varšuvoje dirbusioje komisijoje²⁹, o XVII a. pabaigoje didikų grupuočių politinėse kovose egzuliantų socioekonominės problemos tapo svarbiu koziriu tarpusavio ginčams spręsti³⁰. Galiausiai, nors ir teko įdėti nemažai pastangų, tačiau tam tikromis dalimis ir įvairiais būdais didesnioji egzuliantams skirtos kompensacijos dalis tiek 1691 m. ar vėliau jau XVIII a. vis tik juos pasiekė³¹.

28 Gintautas Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija*, t. VI, p. 511.

29 Rachuba Andrzej, Pocij Leonard Gabriel, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVII/1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład narodowy imienia Ossolińskich wydawnictwo Polskiej akademii nauk, 1983, p. 36; Michał Kulecki, *Wygnańcy ze wschodu*, p. 200–2005. Įrašai apie 1691 m. Varšuvos komisijai teiktą medžiagą išliko vienoje iš Smolensko žemės teismo knygų (užrašas ant knygos viršelio: „Regestr aktoritu i Komisji i dekretów roku 1691“), Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 334, b. 3.

30 Gintautas Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse: didikų grupuočių kova 1690–1697 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2000, p. 88–91.

31 1691 m. Varšuvoje iš kompensacijoms skirtų sumų buvo išmokėta 38 400 auksinų, tačiau egzuliantai tiesiogiai gavo tik 6000 auksinų, kita, didesnioji, išmokų dalis atiteko Varšuvos komisijos komisarams, instigatoriui ir kt. Tačiau suregistravus egzuliantų prarastas valdas, 1691 m. Gardine jiems už kiekvieną disponuotą dūmą buvo sumokėta po 2 auksinus. Išliko detalus Smolensko vaivadijos su Starodubo pavietu ir dalies Polocko vaivadijos egzuliantams skirtų sumų sąrašas, žr. 1723 m. sausio 27 d. Kujavijos vyskupui Kristupui Antanui Šembekui išduotas 1718 m. liepos 1 d. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo sprendimo išrašas, Archiwum

Iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rytinių teritorijų pasitraukusiems egzuliantams kaip socioekonominė atrama buvo išdalytos valstybinės valdos Vilniaus ir Trakų vaivadijų seniūnijose bei Alytaus ir Gardino ekonomijose³². Pagal Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės administracinį teritorinį suskirstymą šios valdos koncentravosi kelete pavių – tai Gardino (Ožės ir Perlojos seniūnijos), Kauno (Alvito arba Paširvinčio seniūnijos) ir Ukmergės (Obelių ir Utenos seniūnijos) pavietuose³³. Teritorine prasme šios valdos nors ir buvo minėtų pavių teritorijose, tačiau sudarė savitas egzuliantų „salas“ ir tapo jų socioekonominio gyvenimo atrama. Bent jau XVII a. pabaigoje, Michalo Kuleckio duomenimis, šios valdos duodavo gana nedideles 20 tūkst. auksinų nesiekiančias metines pajamas. Didesnioji dalis pajamų sudarė įplaukos iš Ašiūzos seniūnijos – 7,2 tūkst., Paširvinčio seniūnijos su Alvito miesteliu – 6 tūkst. bei Utenos seniūnijos – 6 tūkst. auksinų. Galima pastebėti, jog XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija ne visada buvo palankiai nusiteikusi egzuliantų atžvilgiu, ypač dėl jiems suteikiamų išskirtinių teisių ir paskirtų valdų. Antai 1748 m. priešėiminiame Kauno seimelyje buvo reikalaujama, jog 1717 m. Respublikos Seimo konstitucija egzuliantams pripažintoms ir amžinam naudojimui suteiktoms Vilkežerių, Klampupio ir Šuklių valdoms, dėl kurių sulaukta manifestų, būtų grąžintas jų hiberninis statusas³⁴.

Kauno paviete stambiausios valdos, atitekusios egzuliantams, buvo Alvito ir Paširvinčio seniūnijos, tačiau, kaip rodo reali situacija, neretai konkrečiam Smolensko vaivadijos bajorui atitenkančios valdos išsibarstydavo mažais gabalėliais. Antai, egzuliantui Piličovskui „amžinam naudojimui“ atitekusios valdos išsibarstė Alvite (4 valakai), Lobeškoniuose (2 valakai), Rokiškiuose (2 valakai), kita dalis dar ir Vilkijos seniūnijoje (8 valakai)³⁵. Ir tokių atvejų būta ir daugiau. Suprantama, jog toks vieno savininko nuosavybe buvusių valdų „išbarstymas“ kėlė nepatogumų tiek pačiam savininkui, tiek vietiniams bajorams ir neretai tapdavo socialinių įtampų priežastimi. Kita vertus, iki XVIII a. pabaigos egzuliantai, didindami savo socioekonominę integraciją, tapdavo ir kitų valdų savininkais, o jų geografinei sklaidai reikia specialaus tyrimo. Antai, XVIII a. antrojoje pusėje

Głównie Akt Dawnych w Warszawie (toliau – AGAD), Nabytki niedokumentowe oddziału I, 226, l. 1–74. Už nuorodą dėkoju baltarusių istorikui dr. Andrejui Macukui.

32 Gintautas Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija*, t. VI, p. 131.

33 *Securitas immunitatis Terrestris* dobrom exulantów Smoleńskich i Starodubowskich, in: *VL*, t. VI, p. 158; Rimantas Jasas, Egzuliantai, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. V, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004, p. 353.

34 „[...] Wilkojeziory, Klampupie i Szukle *pure et ab antiquo* hibernowe *subreptiai* w konstytucją 1717 roku za dziedziczną *idque* pod tytułem poszyrwińskiego *alias* olwického starostwa *exulibus* nadanego, wprowadzoną *ut testantur pro usu manifesta in tempore ab exulibus* poczynioną, a teraz *pro vestigo* i. p. posłom *ad manus* podaną, ażeby tedy *ad pristinam* hibernowych dóbr *naturam per legem novellam* były przywrócone, *curabunt* i. p. posłowie“, žr. *Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, wydała M. Jusupović, Warszawa: Instytut Historii PAN, 2019, p. 92.

35 Dėl šių valdų nesutarimų sprendimai buvo persikėlę į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiąjį Tribunolą, žr. LMAVB, f. 17, b. 52, l. 30v.

Juožapas Huščila valdė Dziarkiškių dvarelį (netoli dab. Marijampolės)³⁶ ir pan.

Ukmergės paviete bene stambiausia valda buvo Utenos dvaras, kuris 1671 m. pradžioje atiteko Smolensko vaivadijos egzuliantams³⁷. Algirdo Baliulio duomenimis, 1685 m. Smolensko žemės teismo raštininkas Jeronimas Vladislovas Ciechanovičius mokėjo mokesčius nuo 138 dūmų, esančių Utenos miestelyje ir įvairiuose dvaro kaimuose, jam priklausiusio malūno ir smuklės³⁸. 1719 m. balandžio 29 d. Smolensko vaivadijos vaisksis Teodoras Blinstrubas su žmona Felicija Ciechanovičiūte Utenos dvarą metams už 650 muštinių talerių įkeitė Smolensko vaivadijos taurininkui Mykolui Franckevičiui³⁹. Be to, 1775 m. padūmės tarifuose ir 1784 m. Utenos parapijos aprašyme minimos dar ir šios egzuliantų valdos Ukmergės paviete: Starodubo pavieto kardininko Kristupo Lukoševičiaus tėvoninis palivarkas Budreikių kaime, be to, jis valdė ir Oganovskio palivarką Noliškiuose; Starodubo pavieto vėliavininko Bieniunskio palivarkas ir Gaižiūnų kaimas; Starodubo pavieto paseniūnio Tomo Lappos dvaras, esantis Sirutėnuose, ir Droničėnų kaimas bei smuklė; Starodubo pavieto rotmistro Kačinskio Kimėnų kaimas; Starodubo pavieto rotmistro Vilčinskio palivarkas, Jasonių kaimas ir smuklė; Smolensko žemės teismo teisėjo Juozo Anupro Kuliešos dvaras, Pakalnių kaimas ir smuklė⁴⁰.

Dar vienas egzuliantų traukos centras buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinė. Nors Vilniuje egzuliantai nekilnojamojo turto buvo įsigiję jau XVII a. antrojoje pusėje⁴¹, tačiau XVIII a. jo akivaizdžiai pagausėjo. Smolensko vaivadijos egzuliantams Vilniuje pavyko įsigyti nekilnojamojo turto, ypač tam

36 *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. 8: *Lazdijai, Simnas*, parengė Jonas Drungilas, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 17.

37 1670 m. dūmų registre fiksuojamos egzuliantams suteiktos valdos: Utenoje (Smolensko vaivadijos taurininkui Kopanskiui 1 dūmas, kitiems egzuliantams – 22 dūmai), Duobių (Menkams – 8 dūmai), Degučių (Šumanams – 1 dūmas), Gaižiūnų (Leščinskams – 3 dūmai), Vareikių (Luskainams – 5 dūmai), Petronių (Aleksandrui Korsakui – 2 dūmai) kaimuose, žr. Algirdas Antanas Baliulis, *Utena*, p. 22.

38 J. Ciechanovičiaus dūmai buvo išsibarstę šiuose kaimuose: Šeiminyškiuose, Nemeikščiuose, Mockėnuose, Kloviniuose, Draničėnuose, Verbūnuose, Juškėnuose, Sirutėnuose, Dičiūnuose, Kraštuose, Grybeliuose, žr. *Ibid.*, p. 30.

39 *Ibid.*, p. 31.

40 Vilkmergės pavieto 1775 m. liustratorių surašytas Utenos parapijos padūmės tarifas, in: *Ibid.*, p. 76–77; Utenos parapija 1784 m., in: *Ibid.*, p. 79–81.

41 Starodubo pavieto stalininkas ir žemės teismo teisėjas Aleksandras Jurgis Vorbekas Lettovas turėjo mūrinąjį Vokiečių gatvėje, kuris 1673 m. Respublikos Seimo konstitucija buvo atleistas nuo prievolių, žr. Libertacje pewnych placów i kamienic w mieście Wileńskim, in: *VL*, t. V, p. 90. Skapo gatvėje nekilnojamojo turto turėjo Starodubo pavieto taurininkas Jonas Reimeris (*Jan Reymmer*), žr. Vladas Drėma, *Vilniaus namai archyvų fonduose*, Vilnius: Savastis, 2004, kn. VIII, p. 55. Dar XVII a. pirmojoje pusėje Trakų gatvėje mūrnamius taip pat turėjo Smolensko vaivadijos kaštelionai Aleksandras Masalskis (kaštelionas 1631–1638 m.) ir Jurgis Liutauras Chreptavičius (kaštelionas 1639–1643 m.), žr. David Frick, *Kith, kind, and neighbors: communities and confessions in seventeenth-century Wilno*, Ithaca and London: Cornell University Press, 2013, p. 43. Tačiau pastariesiems egzuliantų terminas netaikytinas, jie vėliau užėmė ir kitas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pareigybes.

palankus buvo po 1773 m. jėzuitų ordino panaikinimo vykęs jų turto pardavimas. 1774 m. Smolensko vaivadijos žemės teismo teisėjui Andriui Pomarnackiui pavyko įsigyti mūrnamį Stiklių gatvėje⁴², o po metų dar ir Rūdininkų gatvėje⁴³. Stiklių gatvėje XVIII a. antrojoje pusėje mūrnamį turėjo ir Smolensko vaivadijos stovyklininkas Jonas Pranckevičius su žmona⁴⁴. Starodubo pavieto pilies teismo raštininkui T. Lappai pavyko 1774 m. įsigyti mūrnamį Pilies gatvėje prieš Šv. Jonų bažnyčią ir sklypą Šnapiškėse⁴⁵. Gali būti, jog dėl to Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimeliuose padažnėjo reikalavimų egzulantų seimelius grąžinti į Vilnių⁴⁶. Čia galėjo sutapti Vilniaus pavieto bajorijos ir Starodubo pavieto egzulantų interesai, nes pirmiesiems rūpėjo stiprinti Vilniaus kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės statusą⁴⁷, o antriesiems – iš provincijos į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinę perkelti Starodubo pavieto seimelį.

Smolensko vaivadijos egzulantų savivaldos institucijų perkėlimas

Apie Smolensko vaivadijos seimelių lokalizacijos problemas ir jų veiklos vietas XVII a. antrojoje pusėje – XVIII a. pirmojoje pusėje Vilniuje – Žemutinės pilies teritorijoje, Bernardinų bažnyčioje ir vienuolyne, prie Aušros vartų buvusiame Basijų karmelitų vienuolyne – pastarojo meto tyrimai atskleidė naujų aplinkybių⁴⁸. Galima tik atkreipti

42 Mūrnamį Stiklių gatvėje A. Pomarnackis nusipirko už 11 tūkst. auksinų, žr. 1774 m. Antano Milevskio reliacinis kvitas, LVIA, f. 20, ap. 1, b. 17, p. 57.

43 Vadinamąjį Kievtčiovskių mūrnamį Rūdininkų gatvėje A. Pomarnackis nusipirko už 5 tūkst. auksinų, žr. 1775 m. sausio 5 d. teisių į mūrnamį pripažinimas, LVIA, f. 20, ap. 1, b. 17, p. 1853–1859.

44 »[...] na kamienicy Jana i Anieli Frackiewiczów obożnych smoleńskich w Wilnie położonej przy ulicy szklanej [...]«, žr. Vladas Drėma, *Vilniaus namai archyvu fonduose*, Vilnius: Savastis, 2007, kn. XIII, p. 69.

45 Vadinamąjį Romanovičių mūrnamį, esantį Pilies gatvėje, ir Drocevičių sklypą Šnapiškėse T. Lappai 1774 m. pavyko nusipirkti už 10 tūkst. auksinų, žr. Pardavimo pripažinimas, LVIA, f. 20, ap. 1, b. 17, p. 1713–1716; 1774 m. gruodžio 3 d. Gardino pavieto generolo Motiejaus Cidziko reliacinis kvitas (intromisijos pripažinimas), *Ibid.*, p. 1717–1720. Kiek vėliau Starodubo seimelis reikalavo T. Lappai pripažinti ir patvirtinti šiuos įsigijimus, žr. 1788 m. rugpjūčio 18 d. Starodubo pavieto seimelio instrukcija, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)* (serija *Fontes historiae parliamentorum Lituanicorum*, t. I), parengė R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras, 2015, p. 192.

46 1780 m. Vilniaus seimelis reikalavo Smolensko ir Starodubo seimelius grąžinti į Vilnių, žr. 1780 m. rugpjūčio 23 d. Vilniaus seimelio instrukcija, LVIA, f. 21, ap. 1, b. 137, l. 1186.

47 Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.*, Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras, 2016, p. 130, 132.

48 Andrzej Rachuba, *Miejscą obrad sejmików Wielkiego księstwa Litewskiego w latach 1569–1794*, in: *Парламенцкія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII стагоддзях*, навук. ред. С. Ф. Сокал, А. М. Янушкевіч, Мінск: БП-С Плюс, 2008, p. 190–191; Robertas Jurgaitis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzulantų Smolensko vaivadijos seimelių vietos lokalizavimo problema 1667–1794 m., p. 28–51.

dėmesį, kad vilnietiškas egzuliantų periodas, užsitęsęs iki 1777 m., Smolensko vaivadijos egzuliantams suteikė papildomų galimybių, nes padidino jų seimelių politinę reikšmę. Beveik šimtmetį 1667–1777 m. laikotarpiu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje vykusių Smolensko vaivadijos seimelių reikšmę didino ne tik Vilniaus kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės statusas, bet XVIII a. pirmojoje pusėje ryškėjo ir šių seimelių kaip centrinio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mastu Vilniaus vaivadijos seimelio satelitinės funkcijos⁴⁹, o XVIII a. viduryje tapo įprasta šiuos tris Vilniuje vykusius seimelius vadinti tiesiog „Vilniaus seimeliais“⁵⁰.

Kur kas daugiau klausimų kelia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių geografijos pokyčiai ir egzuliantų savivaldos institucijų perkėlimas XVIII a. 8-ajame dešimtmetyje. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdininko Antano Tyzenhauzo politinės kombinacijos, atspindėjusios valdovo dvaro poziciją, ir ekonominiai bei politiniai interesai neabejotinai palietė ir Smolensko vaivadijos egzuliantų seimelius, kurie buvo perkelti į Trakų vaivadijos teritoriją – į Alytų ir Žiežmarių⁵¹. Smolensko seimelis po įvykusio perkėlimo iš Vilniaus į Alytų dažniausiai vykdavo Alytaus parapiinėje bažnyčioje, o Starodubo seimelį iškėlus iš Vilniaus, šio pavieto bajorija rinkdavosi Žiežmarių parapiinėje bažnyčioje⁵². Tačiau naujais tyrimais parodyta ir kitas aplinkybes.

XVIII a. 8-ajame dešimtmetyje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdininkui A. Tyzenhauzui vykdant radikalius infrastruktūrinius pertvarkymus Alytuje, siekta šį miestą sustiprinti kaip Alytaus ekonomijos administracinį centrą. Trakų

49 Pasitaikė atvejų, kai skilus ar iširus Vilniaus vaivadijos seimelio sesijoms deputatai į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiąjį Tribunolą buvo „prastumiami“ egzuliantų seimeliuose (pvz., 1755 m. iširus Vilniaus tribunoliniam seimeliui Starodubo seimelyje deputatu į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiąjį Tribunolą išrinktas Vilniaus pavaivadis Jurgis Abramavičius ir kt.) arba Smolensko vaivadijos seimeliuose deputatais buvo išrenkami Vilniaus vaivadijos pareigūnų atžalos (pvz., 1769–1770 m. Smolensko ir Starodubo tribunoliniuose seimeliuose išrinkti Vilniaus vaiksio Aleksandro Horaino sūnūs Kasparas ir Kaziemieras Horainai), žr. *Deputaci Trybunалу Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794: spis*, pod redakcją A. Rachuby, opracowali A. Rachuba, P. P. Romaniuk, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004, p. 244, 301.

50 „[...] wszystkich trzech sejmików wileńskich“, žr. 1759 m. vasaris, Vilniaus vaivadijos žemės teismo raštininko A. Abramavičiaus laiškas A. M. Sapiegai, LMAVB, f. 139, b. 3, l. 3; „[...] na sejmiki trzy wileńskie [...]“, žr. Marcin Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, tekst opracował i wstęp poprzedził Bohdan Królikowski, komentarz Zofii Zielińskiej, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986, t. 2, p. 449.

51 Stanisław Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz podskarbi nadworny litewski*, Londyn: Wydaw. Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego, 1970, t. 1, p. 114–115, 119–120.

52 Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės naujųjų pavičių seimelių vietos parinkimo ir įrengimo problema 1792–1794 metais, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos atodangos: profesoriaus Mečislovo Jučo 90-mečio jubiliejui skirtas mokslinių straipsnių rinkinys*, sudarė V. Dolinskas, R. Petrauskas, E. Rimša. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2016, p. 535; Robertas Jurgaitis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzuliantų Smolensko vaivadijos seimelių vietos lokalizavimo problema 1667–1794 m., p. 42.

vaivadijos teismų alternata 1775 m. iš Merkinės perkeliama į Alytų⁵³, greičiausiai prieš tai sukuriant teismų veiklai būtiną infrastruktūrą. Nuo 1777 m. Alytuje pradeda veikti Smolensko vaivadijos egzultiantų savivaldos institucijos – Smolensko vaivadijos seimelis ir žemės teismas⁵⁴. Tad akivaizdu, jog XVIII a. 8-ajame dešimtmetyje Alytus virsta svarbiu lokalinės administracijos centru, kuriame svarbus vaidmuo atitenka egzultiantams.

Kita vertus, tyrimų situacija leidžia teigti, jog miestietiškoji savivalda Alytuje XVIII a. antroje pusėje išgyveno krizę, o 1776 m. Respublikos Seimo panaikintos miesto savivaldos teisės⁵⁵ iki Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzistavimo pabaigos taip ir nebuvo atkurtos. 1777 m. pabaigoje nutrūksta įrašai Alytaus miesto aktų knygoje⁵⁶, greičiausiai, po to lydėjo ir kitų miestietiškosios savivaldos atributų praradimas. Čia vertėtų stabtelėti prie Algimanto Miškinio įžvalgos. Šis istorikas, analizuodamas pokyčius Alytaus urbanistinėje raidoje ir to meto kartografinę medžiagą, atkreipė dėmesį į Alytaus ekonomijos plane pavaizduotus vieno ir dviejų aukštų pastatus⁵⁷, netgi pabandė atlikti rekonstrukcinę vizualizaciją⁵⁸. Darydamas prielaidą, jog tai Alytaus centrinės miesto dalies vaizdo fragmentas, matyt, buvo teigus, nes tokią infrastruktūrą vargu ar buvo galima tikėtis sukurti mažesniuose ekonomijos miesteliuose. Akivaizdu ir tai, jog minėto 1781 m. Alytaus ekonomijos žemėlapis kairiajame kamputyje stebime vizualizuotus viešosios infrastruktūros fragmentus⁵⁹. Kadangi XVIII a. antroje pusėje Alytuje miestietiškoji savivalda besiklostančioje naujoje situacijoje užleido vietą bajoriškajai savivaldai ir čia nuo 1778 m. kūrėsi Smolensko vaivadijos egzultiantai, galima teigti, kad Alytaus ekonomijos plane pavaizduoti viešosios infrastruktūros fragmentai ir yra egzultiantų savivaldos institucijoms skirti nauji pastatai. Būtent juose ir galėjo vykti Smolensko

53 Repartycje sądów Żmudzkich, Trockich, i Oszmiańskich, in: *VL*, t. VIII, p. 391; Antanas Tyla, Alytaus magdeburginio miesto padėtis ir raida XVI–XVIII a. ir jų refleksija istoriniuose šaltiniuose, in: *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. IV: *Alytus*, sudarė Antanas Tyla, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006, p. 13.

54 Smolensko vaivadijos kanceliarija perkeliama dar 1777 m. viduryje, tačiau pirmieji tribunoliniai egzultiantų seimeliai naujose vietose susirinko tik 1778 m., žr. Z Wilna d. 2. Sierpnia, in: *Gazety Wileńskie*, 1777 08 02, Nr. XXI; Z Olity dnia 4 lutego, in: *Suplement do Gazet Grodzianskich*, 1778 04 16, Nr. XVI.

55 Liudas Glemža, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąjūdis 1789–1792 metais*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010, p. 21.

56 Edmundas Rimša, Miesto herbas ir antspaudai, in: *Alytaus miesto ir apylinkių istorijos bruožai*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 60. Tiesa, būta bandymų atnaujinti Alytaus miestų aktų knygų įrašus 1791 m., netgi išsiryptinti savivaldos privilegijos atnaujinimą.

57 Pažymėtina, jog A. Miškinis, remdamasis tik šio žemėlapis kopija, klaidingai jį datuoja 1782 m. ir neteisingai nurodo originalo signatūrą, žr. Algimantas Miškinis, Alytaus urbanistinės raidos bruožai, in: *Alytaus miesto ir apylinkių istorijos bruožai*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 35; Idem, *Užnemunės miestai ir miesteliai* (serija *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės*, t. 1), Vilnius: Kultūros paveldo centras, Kultūros paveldo institutas, 1999, p. 315.

58 Algimantas Miškinis, *Užnemunės miestai ir miesteliai*, 397 pav.

59 1781 m. Alytaus ekonomijos planas (*Mapa ekonomii Olitskiej*), AGAD, Zbiór Kartograficzny, 507-13.

vaivadijos seimeliai ir teismų posėdžiai. Šias prielaidas sustiprina išlikęs Alytaus ekonomijos 1780–1783 m. naujų statinių aprašymas, kuriame užsimenama apie baigtą statyti 3 aukštų mokyklą su bokštu, kuriame įsikūrė Smolensko vaivadijos kanceliarija⁶⁰. Šalia minimi keturių aukštų nebaigtas statyti namas, medinė bažnyčia su šventoriumi, medinė karčiama, mūriniai užvažiuojamieji namai (austerija) ir kt. Būtent šie statiniai ir gali būti identifikuojami 1781 m. Alytaus ekonomijos žemėlapyje. Tad bokšte minima Smolensko vaivadijos kanceliarija galėjo būti ne tik Smolensko vaivadijos žemės teismo archyvo saugojimo vieta, bet ir teismo bei egzuliantų seimelių veiklos vieta. Greičiausiai, 1790 m. vasario 8–9 d. Smolensko vaivadijos deputatai į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiąjį Tribunolą buvo renkami būtent čia, nes, kaip ne kartą užfiksuota šio seimelio dienoraštyje, sesija vyko „w zamku“⁶¹.

Šiame kontekste galime bandyti įsivaizduoti, ką Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ekonomijų administratorius A. Tyzenhauzas galėjo pasiūlyti Smolensko vaivadijos egzuliantams ir kaip juos 1777 m. pavyko „išvilioti“ iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės Vilniaus? Už politinę paramą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didžiojo reformatoriaus sumanymams Smolensko vaivadijos egzuliantams visiškai tikėtina, jog galėjo būti pasiūlyta pagal to meto sąlygas moderni viešoji infrastruktūra, skirta jų savivaldos institucijoms. Kita vertus, ši suteikta moderni viešoji infrastruktūra viename iš karališkųjų ekonomijų miestų galėjo būti traktuojama ir kaip valstybės grąžinta įsisenėjusi skola egzuliantams. Į Trakų vaivadijos teritoriją perkeltiems Starodubo pavieto seimeliams analogiškos infrastruktūros nepavyko sukurti ir nežinia, ar būta tokių planų, todėl neatsitiktinai tam tikrų savivaldos funkcijų (pvz., teismų veiklos) šio pavieto egzuliantams taip ir nepavyko užtikrinti.

Naujosios XVIII a. pabaigoje jau tradicinėmis tapusios egzuliantų seimelių vietos galutinai buvo įteisintos tik Respublikos Seimo 1791 m. konstitucijoje⁶². Tai, matyt, neturėtų stebinti, nes Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ekonomijų administratoriaus A. Tyzenhauzo reformoms patyrus fiasko, taip pat žlugo ir jo siekiai egzuliantus išnaudoti kaip politinę paramą. Smolensko vaivadijos egzuliantai kartu neteko itin svarbaus politinio užnugario. Tad naujų seimelių vietų įteisinimo klausimas buvo spendžiamas ne atskirai tik egzuliantams aktualiu

60 „Szkoła murowana na trzy piętra z wieżą blachą pobitą zupełnie dokączona, w której Kancellarja w [ójewódtz]wa Smoleńskiego“, žr. Alytaus ekonomijos visų statybų aprašymas (orig. *Opisanie wszelkiej Budowy w Ekonomij Olickiej*), AGAD, AK, III/192, l. [2].

61 „[...] do Olity miejsc na obrady tegoż w [ójewódtz]wa wyznaczone w zamku JKmc“, „do zamku JKmc w Olicie“, žr. 1790 m. vasario [9] d. Smolensko seimelio dienoraštis, LVIA, f. 334, ap. 1, b. 4, l. 457.

62 Rozkład woiewódtz, ziem, i powiatów, z oznaczeniem miast, a w nich miejsc konstytucyjnych dla sejmików w prowincjach koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego, in: *VL*, t. IX, p. 333; Wojciech Kriegerisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1991, p. 267.

keliu, bet Ketverių metų seime jau vykdant visos Respublikos seimelių tinklo pertvarką. Galiausiai egzuliantų padėties trapumą atskleidė 1793 m., kai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės generalinei konfederacijai pradėjus savo veiklą teko prisiderinti prie esamos politinės konjunktūros ir 1793 m. gegužės 27 d. dalyvauti jungtiniuose priešseiminiuose seimeliuose integruojantis su Kauno ir Ukmergės pavietų seimeliais⁶³.

Bent fragmentiškai vertėtų stabtelėti ir prie pavieto teismų veiklos aspekto. Nors Smolensko vaivadija buvo sudaryta iš dviejų Smolensko ir Starodubo pavietų, kuriuose iki XVII a. vidurio maskvėnų okupacijos bajoriškoji savivalda funkcionavo su visais jai būdingais elementais, tačiau XVII a. antrojoje pusėje egzuliantams persikėlus į etninės Lietuvos teritoriją pavyko išsaugoti tik Smolensko ir Starodubo savarankiškus seimelius, tuo tarpu dėl ribotų pajėgumų pavyko užtikrinti tik Smolensko teismų veiklą, Smolensko vaivadijos kanceliarijos pagrindu formavosi ir vientisas egzuliantų archyvas⁶⁴. Greičiausiai egzuliantai, realiai įvertinę gana ribotas veiklos galimybes emigracijoje, mieliau naudojosi kur kas geriau funkcionuojančių vietinių teismų kanceliarijomis, pirmiausia Vilniaus vaivadijos, gana dažnai egzuliantų seimelių dokumentai buvo aktuojami ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo knygos ir pan. Tačiau pažymėtina, jog, nuo 1778 m. Smolensko vaivadijos kanceliariją perkėlus į Alytų ir čia gavus specialiai tam skirtą modernią infrastruktūrą, galime stebėti jos atgimimo ženklus – pagal įrašų kiekį teismų knygos matome, jog intensyviau pradėjo funkcionuoti ir Smolensko žemės teismas⁶⁵.

Apibendrinimas

Aptartas kontekstas rodo, jog Smolensko vaivadijos egzuliantams, XVII a. antrojoje pusėje pasitraukusiems ir galiausiai įsikūrusiems dabartinės etninės Lietuvos dalyje, XVIII a. teko susidurti su socioekonominės integracijos, savivaldos institucijų funkcionalumo išsaugojimo problemomis. Nors Respublikos Seimas skyrė nemažą dėmesio, siekdamas konstitucijomis įteisinti egzuliantams skirtų valdų disponavimo teisėtumą, galiausiai jų pripažinimą privačia nuosavybe, tačiau tai teko daryti gana periodiškai (1699, 1703, 1717, 1775, 1786 m.). Panašiai Respubli-

63 Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2003, p. 218, 226–227.

64 1690 m. Smolensko vaivadijos teismų knygos buvo saugomos Vilniaus priemiestyje žemės teismo teisėjo Juozapo Kuliešos namuose, žr. Approbacija przywileju Ur. Kuleszy, sędziemu ziemskiemu Smoleńskiemu, in: *VL*, t. V, p. 402. Nepaisant įvairių raginimų ir Respublikos Seimo priimtų konstitucijų, Vilniuje iki 1777 m. Smolensko vaivadijai skirtos kanceliarijos taip ir nepavyko pastatyti, tad net ir formuoti bei išsaugoti bendrą egzuliantų archyvą buvo nemažas iššūkis.

65 Iš išlikusių 15 Smolensko žemės teismo knygų, saugomų LVIA, net 9 apima laikotarpį po 1768 m. (LVIA, f. 334, ap. 1, b. 4, 7–14). Įdomu tai, kad išlikusios knygos visiškai neapima 1691–1768 m., tikėtina, jog būtent šiuo laikotarpiu pavieto teismai nefunkcionavo.

kos Seimas buvo priverstas nuolat priminti ir apie būtinybę užtikrinti Smolensko vaivadijos egzuliantų savivaldos institucijų veiklą, įteisinti pakitusias jų veiklos vietas (1667, 1736, 1764, 1768, 1791 m.).

Kaip socioekonominė atrama egzuliantams buvo išdalytos valstybinės valdos Vilniaus ir Trakų vaivadijų seniūnijose bei Alytaus ir Gardino ekonomijose. Pagal Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės administracinę teritorinę suskirstymą šios valdos koncentravosi kelete paviėtų – tai Gardino (Ožės ir Perlojos seniūnijos), Kauno (Alvito arba Paširvinčio seniūnijos) ir Ukmergės (Obelių ir Utenos seniūnijos) pavietuose. Tačiau XVIII a. antrojoje pusėje Smolensko vaivadijos egzuliantams pavyko įsigyti nekilnojamojo turto ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje Vilniuje, ypač tam palankus buvo po 1773 m. jėzuitų ordino panaikinimo vykęs jų turto pardavimas.

Smolensko vaivadijos egzuliantų savivaldos institucijos 1667–1777 m. laikotarpiu veikė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje Vilniuje ir šis vilnietiškasis periodas suteikė papildomų galimybių, nes pirmiausia padidino Smolensko vaivadijos seimelių politinę reikšmę. Tačiau Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdininko Antano Tyzenhauzo politinės kombinacijos, atspindėjusios valdovo dvaro poziciją, ir ekonominiai bei politiniai interesai palietė ir Smolensko vaivadijos egzuliantų seimelius, kurie nuo 1777 m. persikėlė į Trakų vaivadijos teritoriją – į Alytų (Smolensko vaivadijos seimelis) ir Žiežmarių (Starodubo pavieto seimelis). Tyrimas atskleidė, kad XVIII a. 8-ajame dešimtmetyje Alytuje siekta šį miestą sustiprinti kaip Alytaus ekonomijos administracinį centrą, čia vykdyti radikalūs infrastruktūriniai pertvarkymai. Naujų 1780–1783 m. Alytuje iškilusių statinių aprašymo ir 1781 m. Alytaus ekonomijos žemėlapiu analizė atskleidė, jog Smolensko vaivadijos egzuliantams buvo suteikta moderni viešoji infrastruktūra, kuri prisidėjo prie efektyvesnės savivaldos institucijų Smolensko žemės teismo, kanceliarijos ir seimelio veiklos.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, wydała M. Jusupović, Warszawa: Instytut Historii PAN, 2019.
- Drėma Vladas, *Vilniaus namai archyvų fonduose*, Vilnius: Savastis, 2004, kn. VIII; Vilnius: Savastis, 2007, kn. XIII.
- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)* (serija *Fontes historiae parliamentorum Lituanicorum*, t. I), parengė R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras, 2015.
- Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. 8: *Lazdijai, Simnas*, parengė Jonas Drungilas, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.
- Matuszewicz Marcin, *Diariusz życia mego*, tekst opracował i wstęp poprzedził Bohdan Królkowski, komentarz Zofii Zielińskiej, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986, t. 2.
- Volumina Constitutionum*, t. IV: *1641–1668*, do druku przegotowali S. Grodziski, M. Kwiecień i K. Fokt, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2017.
- Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do 1782*,

- wydanego, t. IV–VIII, Petersburg: Nakładem i drukiem Jozefata Ohryzki, 1859–1860; t. IX, Kraków: Wydawnictwo komisji prawniczej Akademii Umiejętności w Krakowie (z funduszu Ś. P. Ks. Adama Jakubowskiego), 1889.
- Z Olity dnia 4 lutego, in: *Suplement do Gazet Grodzieskich*, 1778 04 16, Nr. XVI.
- Z Wilna d. 2. Sierpnia, in: *Gazety Wileńskie*, 1777 08 02, Nr. XXI.
- Baliulis Algirdas Antanas, *Utena*, Kaunas: „Žiemgalos“ leidykla, 2017.
- Deputaci Trybunalu Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794: spis*, pod redakcją A. Rachuby, opracowali A. Rachuba, P. P. Romaniuk, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004.
- Frick David, *Kitb, kind, and neighbors: communities and confessions in seventeenth-century Wilno*, Ithaca and London: Cornell University Press, 2013.
- Glemža Liudas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sąjūdis 1789–1792 metais*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010.
- Jasas Rimantas, Egzulantai, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. V, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004, p. 353.
- Jurgaitis Robertas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzulantų Smolensko vaivadijos seimelių vietos lokalizavimo problema 1667–1794 m., in: *Istorija*, 2019, t. 115, Nr. 3, p. 28–51.
- Jurgaitis Robertas, *Nuo bajoriškiosios savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.*, Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras, 2016.
- Kiaupa Zigmantas, *Lietuvos istorija*, t. VII, d. I: *Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2012.
- Korzon Tadeusz, *Dola i niedola Jana Sobieskiego 1629–1674*, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1898, t. II.
- Kościalkowski Stanisław, *Antoni Tyzenhauz podskarbi nadworny litewski*, Londyn: Wydaw. Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego, 1970, t. 1.
- Kriegseisen Wojciech, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1991.
- Kulecki Michał, *Wygnańcy ze wschodu. Egzulanci w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Wydawnictwo DiG, 1997.
- Miškinis Algimantas, Alytaus urbanistinės raidos bruožai, in: *Alytaus miesto ir apylinkių istorijos bruožai*, Vilnius: Mokslo, 1989, p. 22–40.
- Miškinis Algimantas, *Užnemunės miestai ir miesteliai* (serija *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės*, t. 1), Vilnius: Kultūros paveldo centras, Kultūros paveldo institutas, 1999.
- Rachuba Andrzej, Miejsca obrad sejmików Wielkiego księstwa Litewskiego w latach 1569–1794, in: *Парламенцкія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII стагоддзях*, навук. рэд. С. Ф. Сокал, А. М. Яншукевіч. Мінск: БІП-С Плюс, 2008, p. 183–197.
- Rachuba Andrzej, Pocię Leonard Gabriel, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVII/1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład narodowy imienia Ossolińskich wydawnictwo Polskiej akademii nauk, 1983, p. 35–37.
- Rimša Edmundas, Miesto herbas ir antspaudai, in: *Alytaus miesto ir apylinkių istorijos bruožai*, Vilnius: Mokslo, 1989, p. 55–65.
- Sliesoriūnas Gintautas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse: didikų grupuočių kova 1690–1697 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2000.
- Sliesoriūnas Gintautas, *Lietuvos istorija*, t. VI: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2003.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės naujųjų pavičių seimelių vietos parinkimo ir įrengimo problema 1792–1794 metais, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos atodangos: profesorius Mečislovas Jučas 90-mečio jubiliejui skirtas mokslinių straipsnių rinkinys*, sudarė V. Dolinskas, R. Petrauskas, E. Rimša. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2016, p. 531–544.

- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, O referendum konstitucijai 3 Maja raz jeszcze: sejmiki egzulanckie i inflanckie 1792 roku, in: *Studia historyczne*, 2016, R. LIX, s. 2 (234), p. 233–247.
- Tyla Antanas, Alytaus magdeburginio miesto padėtis ir raida XVI–XVIII a. ir jų refleksija istoriniuose šaltiniuose, in: *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. IV: *Alytus*, sudarė A. Tyla. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006, p. 5–35.
- Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego: spisy*, t. IV: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV–XVIII wiek*, pod redakcją Andrzeja Rachuby, opracowali H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2003.
- Wójcik Zbigniew, Epilog traktatu Grzymułtowskiego w roku 1686, in: *Trudne stulecia: studija z dziejów XVII i XVIII wieku, ofiarowane Profesorowi Jerzemu Michalskiemu z siedmdziesiątą rocznicę urodzin*, pod redakcją Ł. Kądzieni, W. Kriegseisen i Z. Zielińskiej, Warszawa: Wydawnictwo naukowe Semper, 1994, p. 27–45.
- Wójcik Zbigniew, *Rzeczpospolita wobec Turcji i Rosji 1674–1679: studium z dziejów polskiej polityki zagranicznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1976.
- Кочегаров Кирилл Александрович, *Речь Посполитая и Россия в 1680–1686 гг. Заключение договора о Вечном мире*, Москва: Индик, 2008.
- Мурзакевич Никифор Адрианович, *Истории губернского города Смоленска от древнейших времен до 1804 г.*, Смоленск, 1804.
- Рябов Сергей Михайлович, Место и статус Смоленской шляхты в политике российского правительства в XVII–XVIII вв.: к постановке вопроса, in: *Урал индустриальный. Бакунинские чтения: материалы XIV Всероссийской научной конференции, Екатеринбург, 16–17 ноября 2020 г.*: в 2-х томах, т. 1, Екатеринбург: ООО Изд-во УМЦ УПИ, 2020, p. 168–178.

ROBERTAS JURGAITIS – istorikas, humanitarinių mokslų daktaras. Lietuvos istorijos instituto Archeografijos skyriaus vyresnysis mokslo darbuotojas ir šio skyriaus vedėjas, Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros docentas. Tyrinėja XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės parlamentarizmo istoriją ir jos šaltinius, Smolensko vaivadijos egzuliantų seimelių veiklą.

Elektroninis paštas robertas.jurgaitis@istorija.lt

ORCID: 0000-0002-4859-3437

PROBLEMS OF INTEGRATION OF EXILES IN THE EIGHTEENTH-CENTURY GRAND DUCHY OF LITHUANIA: THE CASE OF SMOLENSK VOIVODESHIP

ROBERTAS JURGAITIS

Lithuanian Institute of History

The exiles of Smolensk Voivodeship, who moved from Moscow territories occupied by the Grand Duchy of Lithuania in the late seventeenth century and established in currently ethnic part of Lithuania, in the eighteenth century were faced with the issues of socio-economic integration, relocation of institutions of self-government and preservation of their functionality. Although the Sejm of the Commonwealth of Both Nations through the Constitutions put considerable efforts to legitimize the disposition of property intended for the exiles, and ultimately recognize it as private property, this had to be done quite periodically (1699, 1703, 1717, 1775, and 1786). Similarly, the Sejm of the Commonwealth of Both Nations was forced to constantly remind about the need to ensure the activities of the institutions of self-government of the exiles in Smolensk Voivodeship, and to legitimize the changed locations of their activities (1667, 1736, 1764, 1768, and 1791).

State possessions in the elderships of Vilnius and Trakai voivodeships and in the economies of Alytus and Grodno were distributed as socio-economic support to the exiles in Smolensk Voivodeship. According to the administrative territorial division of the Grand Duchy of Lithuania, these possessions were concentrated in several powiats (counties), namely Grodno (Ožė and Perloja elderships), Kaunas (Alvitas or Paširvinčiai elderships) and Ukmergė (Obeliai and Utena elderships). However, in the second half of the eighteenth century, the exiles of Smolensk Voivodeship managed to acquire real estate in Vilnius, the capital of the Grand Duchy of Lithuania, especially after the abolition of the Jesuit order in 1773 when the property of the order was put on sale.

In the period of 1667–1777, institutions of self-government of the exiles in Smolensk Voivodeship operated in Vilnius, the capital of the Grand Duchy of Lithuania, and this Vilnius period provided them with additional opportunities, as it first increased the political significance of the Smolensk Voivodeship dietines (*sejmiki*). However, the political combinations of Antoni Tyzenhaus, the treasurer of the Grand Duchy of Lithuania, which reflected the position of the royal court, as well as economic and political interests, impacted the dietines of the exiles of Smolensk Voivodeship, which since 1777 moved to Alytus in the territory of Trakai Voivodeship (dietine of Smolensk Voivodeship) and Žiežmariai (dietine of Starodub powiat). The study revealed, that in the eight decade of the eighteenth

century attempts were made to strengthen Alytus as the administrative centre of Alytus economy, and radical infrastructural transformations were implemented. Analysis of the description of the new buildings erected in Alytus in 1780–1783 and the map of Alytus economy in 1781 revealed, that the exiles in Smolensk Voivodeship were provided with modern public infrastructure, which contributed to more efficient activities of Smolensk land court, Chancellery and the dietine.

Keywords: exiles, powiat courts, dietines, Smolensk Voivodeship, Starodub powiat, the Grand Duchy of Lithuania, the eighteenth century.